

СКАРБНИЧКА МУЗЕЙНОГО ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА

УДК 355.134.2“1941/1945”+930.2+069.8

© *Володимир ЯХНІВСЬКИЙ*

РАДЯНСЬКІ НАГОРОДНІ РЕЛЯЦІЇ 1941 – 1945 рр. ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО В ПОШУКОВІЙ РОБОТІ

Аналізуються особливості використання радянських нагородних листів 1941 – 1945 рр. та інших документів як історичного джерела під час пошукової роботи, пов'язаної з подіями або учасниками бойових дій в 1941 – 1945 рр.

Ключові слова: *нагородний лист, джерело, Друга світова війна.*

Незважаючи на великий обсяг різноманітних досліджень, присвячених подіям німецько-радянської війни та війни з милітаристською Японією, означена тема має значну кількість «білих плям», особливо це стосується індивідуалізованої історії окремих учасників тих подій. Однією з причин такого стану речей є відсутність або недостатня кількість доступних джерел щодо подібної проблематики. Часто такий джерельний вакуум певною мірою можна заповнити інформацією, яка міститься в радянських нагородних листах.

За одним із визначень, «історичне джерело – це носій історичної інформації, що виник як продукт розвитку природи і людини й відбиває той чи інший бік людської діяльності» [1, 50]. Враховуючи той факт, що радянський нагородний лист містить усі ці ознаки, його можна розглядати як історичне джерело.

Предметом цієї роботи є радянські нагородні листи 1941 – 1945 рр. (у подальшому «нагородні»), а також документи про представлення до радянських нагород, що містять притаманну для стандартного нагородного листа інформацію (прикладом таких документів є накази про нагородження, у яких, крім переліку нагороджуваних, міститься коротка біографічна довідка про кожного з таких людей). До розгляду не беруться особливості нормативно-правового регулювання оформлення та подачі нагородних листів.

Метою розвідки є загальний огляд інформації, яка може міститися в типовому радянському нагородному листі 1941 – 1945 рр., а також особливостей її інтерпретації та подальшого використання.

Нагородні листи дають змогу аналізувати широкий пласт різнопланової інформації, найважливішими видами якої є:

- 1) біографічна;
- 2) географічна;
- 3) хронологічна;
- 4) структурно-функціональна.

Загальним недоліком цього типу джерел є наявність у них даних, що далеко не завжди вирізняються коректністю (орфографічною, географічною, соціально-адміністративною і т. п.), однак навіть при такій подачі інформації вони можуть суттєво допомогти в розкритті обраної проблематики, навіть за наявності інших джерел, інформація в яких явно суперечить «нагородному» (хоч і вона не завжди є коректною). Головною причиною цього явища є особливості заповнення самих «нагородних»: польові умови, низька грамотність учасників заповнення, лінгвістичні особливості і т. д.

Серед головних переваг «нагородних» як історичного джерела можна навести такі:

- 1) максимальний діапазон суб'єктів дослідження, адже вони дають змогу дослідити як долю однієї людини (найменшого з можливих суб'єктів), так і вивчити історію великих формувань (чисельністю у сотні тисяч осіб);
- 2) широкий хронологічний діапазон потенційного дослідження: від кількох хвилин до років;
- 3) можливість максимального звуження територіального складника дослідження (в окремих випадках можна відтворити події на окремих географічних об'єктах, навіть в середині малих населених пунктів);
- 4) доступність, адже нагородні листи можна віднести до одного з найбільш розповсюдженого інформаційного джерела воєнного періоду.

Нагородні листи повністю відповідають тезі, що для історичної науки, як і для інших наук, характерне не тільки прагнення до відкриття нових джерел, але й до більш глибокого вивчення вже відомих документів. Ті ж самі джерела на кожному новому етапі дослідження постачають ученому новий матеріал, що дає йому змогу розкривати раніше непомічені закономірності історичного розвитку, йти у пізнанні минулого від явища до суті, від суттєвостей першого порядку до суттєвостей другого тощо [4, 21].

Основними місцями, у яких можливий доступ до «нагородних», є: Центральний архів Міністерства Оборони Росії (ЦАМО), де зберігається найбільша колекція радянських нагородних документів 1941 – 1945 рр.; військкомати, де нагородні листи частіш за все є частиною особових справ; музеї. Головною перевагою цих закладів є автентичність та повнота документів, що там зберігаються. Однак фізична прив'язаність до місця й обмеженість доступу до цих установ викликають певні ускладнення щодо їхнього використання. Цих недоліків позбавлені електронні ресурси збереження копій таких джерел, серед яких особливо необхідно виділити «Электронный банк документов «Подвиг

народа в Великой Отечественной войне 1941 –1945 гг.» <http://podvignaroda.mil.ru>, проте в цій базі даних зазвичай представлені дещо видозмінені документи, що теж викликає певні обмеження для дослідження. Та все ж навіть такі «нагородні» можуть бути цінним джерелом інформації за умови комплексного підходу та правильної інтерпретації, яка має свої особливості для кожної із складових частин та граф документа.

Узявши до уваги вищезазначені фактори, доцільно буде розглянути особливості роботи з нагородними листами на прикладі пустого (офіційного) бланка.

Графа «Прізвище, ім'я, по батькові». Поширеною проблемою при дослідженнях, пов'язаних із вивченням історії частин та з'єднань, є точна ідентифікація осіб, які згадуються у джерелах щодо цієї тематики (мемуарах, ЗМІ, донесеннях тощо). Часто інформація, особливо щодо неофіцерського та некерівного складу таких підрозділів, обмежується прізвищем та ініціалами (або лише одним ініціалом) та коротким повідомленням (згадується нагорода, посада, участь в операції). Саме в таких випадках доцільно використовувати нагородні листи підрозділу з метою зіставлення відомих даних з інформацією про нагороджених із подальшою ідентифікацією особи. Можливі й варіанти, коли чітка приналежність нагородного листа людині, що в інших джерелах має варіативні написання прізвища, ім'я, по батькові, може допомогти встановити достовірні дані і виправити їх.

Серед особливостей використання такої інформації з означеного джерела необхідно зважати на значну кількість неточностей та помилок при заповненні цієї графи. Особливо це стосується осіб, що мають не притаманні для слов'янського населення СРСР імена, прізвища, по батькові. При використанні пошукових систем електронних баз даних нагородних листів додатковою проблемою може стати ще й неправильне трактування даних операторами вводу. Тому при роботі з такими даними бажано застосовувати певну варіативність написання прізвища, імені та по батькові.

Графа «Звання». Така інформація може використовуватися як самостійно (для доповнення біографічних відомостей про особу), так і в якості одного з факторів підтвердження ідентичності особи, якої стосується дослідження (у разі, коли звання є частиною відомих даних).

Однією з особливостей заповнення цієї графи є широко розповсюджена практика заміни звання «червоноармієць» на «рядовий» та «червонофлотець» на «матрос» у нагородних листах періоду, що розглядається. Щоправда, ця особливість майже ніколи не несе в собі вагомих змін у загальне дослідження (хоча й може серйозно ускладнити роботу в пошукових системах) і легко виправляється за умови відповідального підходу. Іншою особливістю є співвідношення вказаних у «нагородному» звання та дати, що не завжди відповідають реальному стану речей. Часто це пов'язано з досить повільною логістикою документів у той період, а також обмеженою комунікативністю між відповідальними за заповнення

нагородних листів та органами, що приймали рішення про зміну звання. Тому інтерпретація цієї графі (за можливістю) має включати й інші джерела даних про особу, а за їхньої відсутності – додаткові посилання з вказівкою джерела.

При використанні пошукових систем електронних баз даних нагородних листів також треба зважати на неуніфіковане написання звань (наприклад, мол. сержант та молодший сержант), що призводить до певних труднощів пошуку та створення статистичних моделей.

Також при роботі з цією графою корисно звертати увагу на терміни, які не входять до усталеної системи військових чи інших звань, наприклад: боєць, без звання, машиніст, доброволець тощо. Такі дані (за умови правильної інтерпретації) можуть дати додаткові вектори для біографічного дослідження, які відсутні в офіційних життєписах.

Графа «Посада, частина» є однією з найбільш інформативно навантаженою в даному виді джерел і може використовуватися як з метою проєкції бойового шляху вказаного підрозділу на біографію особи, так і для уточнення ідентифікації належності їй «нагородного».

При роботі з цією інформацією необхідно зважати на відсутність уніфікації написання різних посад, а також на широке використання абревіатур та спеціальних скорочень для назв видів зазначених частин та підрозділів. Особливу увагу треба звернути на те, що деякі зі скорочень можуть бути синонімами, тому бажано ці дані порівнювати з інформацією, зазначеною в графі «Командир (начальник)» «нагородного», що опрацьовується. Також ця особливість може суттєво впливати на роботу з такими джерелами в пошукових системах електронних баз даних, адже в цьому випадку необхідно використовувати запити з різними варіантами написання назви частини.

Графа «Представляється до нагороди» не може розглядатися як джерело достовірної кінцевої інформації щодо отримання особою відзнаки і має (за можливістю) використовуватися у поєднанні з інформацією в резолюціях типу «достойний нагороди...», що міститься у кінці «нагородного». Лише такий пошук може дати точну інформацію про нагородження особи, біографія якої розглядається. В свою чергу розбіжності в цих графах можуть стати приводом для розширення дослідження біографії в напрямках, що спочатку не розглядалися.

Графа «Рік народження» цінна в першу чергу як допоміжний ідентифікатор відповідності нагородного листа особі, біографія якої є предметом дослідження. Крім того, ці дані є цінним джерелом для побудови статистичних та соціологічних моделей. Особливого підходу вимагають «нагородні» на осіб, які народилися в кінці грудня до 1918 р., адже щодо них достовірна інформація – бінарна (наприклад, істиною буде рік народження як 1901 так і 1902), що пов'язано з особливостями літочислення за новим та за старим стилями.

Графу «Національність» доцільно використовувати як додаткове джерело інформації про особу або при побудові соціологічних моделей. А от її використання в якості додаткового ідентифікатора при пошуковій роботі є

досить суперечливим через відсутність чітко визначеного співвідношення з деякими іншими джерелами інформації про національність. Така особливість пов'язана як з процедурою заповнення самих «нагородних» (коли ця інформація про бійця надходила в усній формі), так і з поширеним у СРСР явищем зміни національності (що може призводити до розбіжностей даних у різний період).

Графа «Партійність» корисна в якості додаткового ідентифікатора, проте ця інформація може також використовуватися і як джерело специфічних біографічних відомостей про особу, а також для статистичних та соціологічних досліджень.

Графа «Участь у громадянській війні, подальших бойових діях по захисту СРСР та Вітчизняній війні (де і коли)» несе в собі фактаж чітких біографічних даних, які можуть (в тому числі) використовуватися для більш достовірного встановлення особи. Також ці відомості дають змогу через проекцію бойового шляху частини в зазначений період на життєвий шлях особи створити її приблизний життєпис в означеному хронологічному проміжку. Особливо актуальним це стає за умови відсутності іншої інформації про людину.

Графа «Чи має поранення та контузії у Великій Вітчизняній» не може бути використана як допоміжний ідентифікатор відповідності між особою та «нагородним» через відсутність суворої звітності щодо поранень. Це і є головною особливістю означеної графи, проте дані, що в ній містяться, можуть бути цінним джерелом інформації. У першу чергу це стосується «нагородних», у яких вказано не лише факт отримання різних ушкоджень людиною, але і їхній характер. Такі подробиці є цінним доповненням до біографічних даних. Також у цій частині документа нерідко містяться й дані географічного (де або в якій битві отримав поранення), хронологічного та адміністративно-військового характеру, використання яких не обмежується лише біографістикою, а й можуть бути використані в багатьох інших напрямках дослідницької роботи.

Графа «З якого часу в Червоній армії»¹. Може бути використана як додатковий, досить універсальний (враховуючи уніфікованість заповнення) ідентифікатор відповідності «особа-документ». Особливо актуальним це може бути при використанні пошукових систем електронних баз даних нагородних листів. Також дані цієї графи можуть стати додатком до біографії особи, якій належить «нагородний».

Графа «Яким РВК призваний» може слугувати унікальним джерелом географічної та хронологічної інформації, а також використовуватися як ідентифікатор відповідності документа та особи. Особливу увагу бажано звертати на нестандартні для цієї графи записи (зокрема «польовий військкомат», «доброволець», «з місць ув'язнення» тощо), які можуть стати важливими направляючими в біографічному дослідженні.

¹ Написання терміна «Червона армія» в «нагородних» періоду війни збігається із сучасним написанням в українській мові.

Графа «Чим раніше нагороджувався (за які відзнаки)» являє собою набір даних, який доцільно використовувати за трьома основними напрямками: інформаційний (розширення біографічних даних про особу); як ідентифікатор відповідності документа; як пряме посилання на інші джерела цього виду щодо зазначеної особи.

Графа «Постійна домашня адреса особи, що представляється до нагородження і адреса його родини» може містити цінну (часто унікальну) генеалогічну та географічну інформацію. Головною особливістю в цьому випадку є відсутність даних із цієї графи в більшості загальнодоступних електронних ресурсів (у тому числі й в «Електронном банке документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 гг.» <http://podvignaroda.mil.ru>). Саме цей фактор робить наразі часто незамінними для дослідників місця фізичного зберігання «нагородних» та їхніх копій.

Графа «Короткий, конкретний виклад особистого бойового подвигу або заслуг» є найширшою за обсягом можливої інформації, однак має невисокий потенціал використання в пошукових системах, що викликано довільною (особливо в порівнянні з іншими графами «нагородного») формою заповнення. Крім джерела біографічної інформації, ця графа може містити широкий спектр унікальних даних. Для пошукової роботи особливою цінністю відзначаються:

- 1) географічна інформація, наприклад, назви населених пунктів та об'єктів, яких стосується діяльність особи чи підрозділу;
- 2) хронологічна інформація, адже часто такий текст містить чіткі дати різних подій (окремі бої, подвиги, дати смерті та поранень, дати визволення або втрати географічних об'єктів);
- 3) біографічна інформація щодо інших осіб;
- 4) технічна та спеціалізована військова інформація (тип використовуваної зброї, тактика бою, характеристика бойових укріплень, характеристика супротивника тощо).

Головною особливістю таких даних в цій графі є їхня максимальна звуженість, що дає змогу докладного аналізу процесів, пов'язаних із тематикою дослідження.

Інформація в графі з датою представлення до відзнаки часто є цінною в разі її порівняння з хронологією інших подій, які пов'язані з об'єктом дослідження (це може бути дата нагородження, дата досліджуваної або згадуваної події, дата загибелі тощо). Саме така проекція може не лише підштовхнути до нових напрямів пошукової роботи, а й суттєво змінити наявний фактаж. Але треба зважати, що ці дані не можна використовувати в біографічному дослідженні як остаточні, адже саме представлення до відзнаки не є обов'язковим до виконання, а також не має чітких хронологічних рамок виконання. Це завжди треба враховувати при роботі з пошуковими системами. Роботу з означеною графою необхідно проводити в поєднанні з відповідною інформацією із граф «Висновок

вищестоящих начальників», «Висновок Військової ради армії» та «Висновок нагородної комісії НКО».

Графа «Командир (начальник)» має широкі перспективи використання для біографічних досліджень командного складу Червоної армії різного рівня. Щодо самої особи, якої стосується цей «нагородний», то ця інформація дозволяє в подальшому шукати згадки про таку людину в мемуарній літературі, яка для командного складу є досить розповсюдженим явищем. Щодо особливостей використання, треба зазначити, що цей тип відомостей (здебільшого) є незручним для прямого пошуку через відсутність такого параметра в більшості систем пошуків – як електронних, так і фізичних сховищ.

Дуже схожою є ситуація з даними про керівний склад, що знаходяться в графі «Висновок вищестоящих начальників», «Висновок Військової ради армії» та «Висновок нагородної комісії НКО». Також ці 3 графи містять ще два типи інформації: хронологічну і дані про відзнаку, які можуть містити важливу офіційну біографічну інформацію.

Також обов'язково при роботі з «нагородними» необхідно звертати увагу на додаткові знаки на бланку, що не відносяться до конкретної графи. Це в першу чергу додаткові резолюції, сфрагістична інформація, окремі позначки, у яких може міститися інформація про номери частин або польові поштові адреси, керівний склад, окремі епізоди в житті людини, біографія якої є предметом дослідження.

Загалом радянські нагородні листи 1941 – 1945 рр. як історичне джерело є одним із найперспективніших для опрацювання під час розробки широкого спектру досліджень, пов'язаних із подіями Другої світової війни. В умовах все більшої їхньої доступності вони мають потенціал використання не лише в біографічних дослідженнях щодо осіб, на яких вони виписані, а й у більш глобальній пошуковій та дослідницькій роботі. Особливо це стосується тем, які тісно пов'язані з вузькими рамками географії, хронології, діяльністю військових частин низової структури, адже саме на таких структурних рівнях нагородні листи часто є цінними, а іноді й унікальними інформаційними вмістилищами.

Джерела та література:

1. *Джерелознавство історії України: навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. / Макаруч С.А. /* – Львів: Світ, 2008. – С. 512.
2. *Історичне джерелознавство: підруч. для студ. іст. спец. вищ. навч. закл. / [Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська, С.Ф. Павленко та ін. ; Голов. ред. С.В.Головко].* – К.: Либідь, 2003. – С. 486.
3. *Подвиг народа [Електронний ресурс]: [веб-сайт].* – Режим доступу: <http://podvignaroda.mil.ru>. – Загл. с екрана. – Просмотрено 14.06.2016 г.
4. *Пронштейн О.П. Про роль спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін у розкритті інформаційного значення історичних джерел / Пронштейн Олександр Павлович // Український історичний журнал.* – К.: 1970. – №8 – С. 21 – 24.
5. *Чорний О.В. Нагородні документи як джерело з історії Другої світової війни та можливість їхнього використання у творчій лабораторії історика-дослідника*

[Електронний ресурс] / О.В. Чорний // Наукові записки КДПУ. Серія: Історичні науки. – Кіровоград : КДПУ, 2013. – Вип. 18: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої науково-викладацькій діяльності професора В.М. Філоретова. – С. 185.–.194. – Електрон. дані : [eKSPUIR – Electronic Kirovograd State Pedagogical University Institutional Repository].–Режим доступу: <http://dspace.kspu.kr.ua/jsrui/handle/123456789/321>.– Загол. з екрану.– Переглянуто 14.06.2016 г.

© **Владимир ЯХНОВСКИЙ**

СОВЕТСКИЕ НАГРАДНЫЕ РЕЛЯЦИИ 1941 – 1945 гг. КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК В ПОИСКОВОЙ РАБОТЕ

Анализируются особенности использования советских наградных листов 1941 – 1945 гг. и подобных им документов как исторического источника при поисковой работе, связанной с событиями или участниками боевых действий в 1941 – 1945 гг.

Ключевые слова: наградной лист, источник, Вторая мировая война.

© **Volodymyr YAKHNIVSKYI**

THE SOVIET AWARD LETTERS 1941 – 1945 AS A HISTORICAL SOURCE IN SEARCH WORK

The features of the use of sheets Soviet award documents 1941 – 1945. and similar documents as a historical source for the search engine associated with events or parties to the fighting in 1941 – 1945.

Keywords: award list, source, Second World War.